

حج؛ از سقوط حکومت ایلخانان تا پایان حکومت تیموریان

حج؛ از سقوط حکومت ایلخانان تا پایان حکومت تیموریان؛ مهناز موسوی مقدم
تربته؛ تهران: نشر مشعر، چاپ اول، تابستان ۱۳۹۳، ۲۴۰ صفحه.

سقوط حکومت ایلخانان تا پایان حکومت تیموریان» نویسنده در این کتاب مسائل مربوط به حج از زمان سقوط حکومت ایلخانی تا پایان

دوره تیموری را بررسی کرده است. او با بررسی چگونگی برگزاری حج و مسائل مربوط به آن در این دوره، سعی کرده به این پرسش‌ها پاسخ بدهد: الف) عملکرد حکومت‌های قرن هشتم هجری و تیموریان در زمینه حج چگونه بوده است؟ ب) اهتمام به حج تا چه اندازه در مشروعیت سیاسی و کسب منافع اقتصادی و اجتماعی حکومت‌ها مؤثر بوده است؟ ج) مناسبات حکومت‌های مستقر در ایران با سایر حکومت‌ها، همچون ممالیکی، چه تأثیری بر مسئله حج داشته است؟ د) تشکیلات و امور اجرایی حج چگونه بوده است؟ ه) چه موانعی در امر برگزاری فریضه حج وجود داشته است.

این کتاب شامل مقدمه، کلیات و شش فصل است. اگرچه هدف این کتاب، بررسی وضعیت حج در دوره پس از سقوط ایلخانان در تاریخ ایران است، اما برای آشنایی مخاطبان با سابقه موضوع و نیز برای نشان دادن اهمیت حج در تاریخ اسلام و ایران پس از اسلام تا سقوط ایلخانان، فصل یکم، با عنوان «نگاهی به گذشته» آمده است. در فصل دوم به مسئله حج و سیاست در ایران از سقوط ایلخانیان تا پایان حکومت تیموریان پرداخته شده است. در این فصل پس از معرفی مهم‌ترین حکومت‌های ایران در این دوره، از اهمیت حج و منافع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن نیز برای این حکومت‌ها سخن گفته شده است. در فصل سوم درباره تدارک مقدماتی چون امنیت راه‌ها و نظارت بر امور مربوطه به حج همچون ارسال کاروان، محمل و جامه

تا پیش از انقراض خلافت عباسی، اداره حرمین، در اختیار دستگاه خلافت بود و حاکمان ایران نیز در تعامل دوستانه با خلفا امکان حضور در این صحنه را می‌یافتند، اما با هجوم مغولان به ایران و براندازی خلافت عباسی در بغداد و محوریت یافتن پادشاهان مسلمان در صحنه سیاسی جهان اسلام، نوعی رقابت آشکار و پنهان در این زمینه در گرفت. در این میان، ممالیک مصر و شام به دلیل در اختیار داشتن بازماندگان خلفای عباسی و نیز برخورداری از اقتدار بیشتر که در تقابل با مغولان و صلیبیان جلوه یافته بود، عملاً حامیان حرمین شدند.

ایلخانان ایران پس از رسمی کردن دین اسلام در دهه‌های پایانی حکومت خویش، کوشیدند وارد عرصه رقابت برای حضور در حجاز و امور حج شوند. آنان با بهره‌گیری از تأثیرات سیاسی و اجتماعی فریضه حج توانستند افزون بر نشان دادن مسلمانی خود، خاطره تلخ حمله مغول و قرار گرفتن آنها در برابر جهان اسلام را از ذهن مسلمانان بزدایند و تجارت را که برای مغولان بسیار اهمیت داشت، از همین راه رونق بخشند. آنان همچنین توانستند در مقابل مملوکانی که جلوی پیشروی مغولان را گرفته بودند و بر آنها برتری نظامی داشتند، از این طریق عرض اندام کنند. به همین دلیل هر سال کاروان‌های زیادی را به مکه اعزام می‌کردند و به همین روی در امر حج و حاجیان تلاش ویژه‌ای در دوره ایلخانان شد.

در دوره فترت پس از سقوط حکومت ایلخانی، به علت آشوب‌های زمان و آشفتگی اوضاع و به موازات دیگر امور اجتماعی، به برگزاری فریضه حج نیز کم توجهی شد و حکومت‌های جدید نتوانستند در این زمینه چندان فعالیت کنند. با ظهور تیموریان این روند تغییر کرد و تیموریان مدعی خلافت و خواستار ریاست حج بودند. به همین سبب اقدامات بسیاری در این زمینه انجام دادند. (برگرفته از مقدمه کتاب «حج از

و نیز تنها سفرنامه حج موجود از دوره تیموریان است آورده است. فصل پنجم درباره راه‌ها و کاروان‌های حج آن دوران است. در فصل ششم که فصل پایانی است، جلوه‌های حج در فرهنگ، هنر و ادبیات دوره مذکور بررسی شده است. در این فصل درباره مراسم و آیین‌ها حج و نمودهای آن در فرهنگ و هنر ایران مطالب بیان شده است.

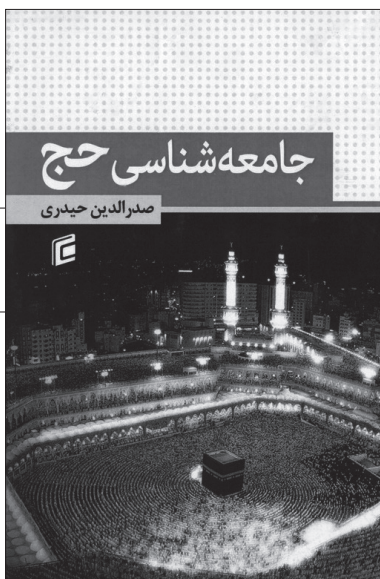
گفتنی است این کتاب در تابستان ۱۳۹۳ توسط نشر مشعر در ۲۴۰ صفحه و در قطع وزیری چاپ و منتشر شده است.

کعبه و اعطای نذورات و اوقاف به مکه سخن به میان آمده است. فصل چهارم به بررسی موضوع حج و تحولات مذهبی در قرون هشتم و نهم هجری اختصاص یافته است. با توجه به اینکه دوره فترت، بین مرگ ابوسعید ایلخانی تا پایان حکومت تیموریان، از نظر تحولات مذهبی در ایران بسیار حائز اهمیت است، در این فصل به بیان این تحولات و دیدگاه‌های جریان‌های مذهبی درباره حج پرداخته شده است. در پایان این فصل سفر حج «جامی» را که نمونه‌ای از سفر حج عارفان و صوفیان

تازه‌های نگارش و نشر

اباذر نصر اصفهانی

معرفی اجمالی

جامعه‌شناسی حج

جامعه‌شناسی حج؛ صدرالدین حیدری؛ تهران: جامعه‌شناسان، چاپ اول: ۱۳۹۳، ۳۳۶ صفحه، رقعی.

که برداشت‌های متفاوتی از ابعاد این گردهمایی بزرگ شده است، اما از دیدگاه جامعه‌شناسی کمتر به آن پرداخته شده است. در صورتی که با استفاده از روش‌های کمی و کیفی علم

جامعه‌شناسی، می‌توان تأثیرات این آیین بزرگ را بر فرآیندهایی چون اشتغال، تولید و مصرف، هنر، نشر و... ارزیابی کرد.

هدف نویسنده در کتاب جامعه‌شناسی حج، بررسی جامعه‌شناسانه حج با روش کمی نیست، بلکه هدف وی طرح مفاهیمی است که هم در حج مطرح است و هم در زندگی انسانی نقشی کلیدی دارد. مسلمانان در حج به تعامل با یکدیگر می‌پردازند و این تعامل شرایط خاص در روابط اجتماعی آنها ایجاد می‌کند. شرایطی که اگر به خوبی تحقق یابد، می‌تواند ملکه رفتار در زندگی اجتماعی روزمره گردد.

در این کتاب کنش و نظام کنش متقابل انسان در «حج» بررسی و تحلیل شده است و در سرتاسر کتاب به نقش عاملیت حج‌گزار در چگونگی تأثیر این کنش و واکنش بر زندگی انسان‌ها و روابط متقابل آنها چه در موسم حج و چه در طول زندگی پس از آن اشاره داشته است. نویسنده کوشیده است در تبیین اجتماعی از «حج» به اصول مهم جامعه‌شناسی تکیه کند و در مسیر شناخت و تشریح این آیین اجتماعی، خود را ملزم به توجه به جستارهای اصلی جامعه‌شناسی

«حج» بزرگترین گردهمایی انسانی است که در طول قرن‌های متمادی توانسته است سالانه میلیون‌ها مسلمان را از نقاط مختلف جهان کنار هم جمع نماید و توانسته است همه آنها را که از فرهنگ‌ها، ملیت‌ها و سنت‌های مختلف آمده‌اند، به سوی انجام آدابی مشخص و هماهنگ هدایت کند. این فرآیند اجتماعی مهم و منحصر به فرد، از زوایای مختلف قابل بررسی و مطالعه است. از سویی یک فریضه دینی است و می‌توان از دریچه فقه و اصول دینی به آن نگاه کرد و به بایدها و نبایدهای آن به عنوان یک تکلیف اعتقادی توجه نمود؛ چنانچه بسیاری چنین انگاشته‌اند و کتاب‌ها و نوشته‌های بسیاری در باب چگونگی وجوب آن و کیفیت عمل به مناسک آن به قلم تحریر درآورده‌اند. از سوی دیگر در حج به نوعی خاص از احساسات مذهبی و نیز رابطه انسان به عنوان برترین مخلوق با تنها خالق برمی‌خوریم که این رابطه آن را از یک مقوله مناسکی و آدابی خشک جدا می‌کند. عشق و علاقه مخلوق به خالق در بالاترین سطح هویدا می‌شود و این امر زمینه‌ای می‌گردد تا از دید عرفان به حج نگاه شود، اما این کتاب بر آن است که به حج تنها از زاویه علم جامعه‌شناسی نگاه کند. به همین دلیل نام «جامعه‌شناسی حج» بر آن نهاده شد تا به صراحت بیان شود که این سطور بخشی از یک تخیل جامعه‌شناختی از حج در زمانی معین است که امکان تغییر و تحول آن مانند همه تصورات ذهنی و تراوشات فکری دیگر وجود دارد. (قسمتی از مقدمه کتاب «جامعه‌شناسی حج»)

به دلیل اهمیت و ماهیت اجتماعی «حج»، معمولاً از جنبه‌های مختلف به آن نگریسته شده است. بررسی آثار موجود درباره «حج» بیانگر آن است

حج توأم با بهره‌گیری از اسلوب تحلیل دیالکتیکی باشد. بر همین اساس نویسنده بهترین روش بررسی و مطالعه حج را دیالکتیک دانسته است و دلیل این انتخاب را این دانسته که در این سنت مذهبی، منشوری از تفاوت‌ها، تضادها، تقابل‌ها و در عین حال منظومه‌ای از اشتراکات، هماهنگی‌ها، وحدت‌ها و انسجام‌ها دیده می‌شود.

این کتاب شامل یک بخش اصلی و دو ضمیمه است. در بخش اصلی با عنوان «جامعه‌شناسی حج»، به ابعاد اجتماعی حج و برداشت و پنداشتی جامعه‌شناختی از «حج» اشاره می‌شود. این بخش از شش فصل (به تعبیر نویسنده شش پاره) تشکیل شده است. عناوین این شش فصل عبارتند از: آیا می‌توان با دید جامعه‌شناسی به حج نگاه کرد؟؛ جامعه‌شناسی و حج؛ مفهوم انسان و کردار اجتماعی او در آیین حج؛ پویایی حج؛ مفاهیم کاربردی، اجتماعی در حج؛ تقابل آیین حج و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی دینی.

دو ضمیمه که در انتهای کتاب هستند، «دل نوشته» نویسنده هستند. ضمیمه اول با عنوان «حج یعنی از خودباختگی تا خودیافتگی» نوشته‌ای است که نویسنده به مناسبت سفر حج همسرش در سال ۱۳۸۷ برای او نوشته است و دومین ضمیمه با عنوان «ره‌توشه‌های حج» در سال ۱۳۹۰ نوشته شده است؛ هنگامی که نویسنده برای بار سوم توفیق سفر بیت الله الحرام را یافته است.

کرده است. در همین راستا وی با توجه به اصل «تفکیک یافتگی» در علم جامعه‌شناسی، امکان تأثیرات فرهنگی آیین حج بر جامعه، به‌ویژه شاخص‌های وحدت‌آفرین آن را بررسی و تحلیل کرده است. او با توجه به اصل «هم‌فراخوانی»، اصل سوم جامعه‌شناسی که بیان می‌کند تمام اجزاء و عناصر یک واقعیت اجتماعی، همیشگی نسبت به برخی عناصر هم‌فراخوان هستند و این بیانگر وابستگی و همبستگی متقابل بین عناصر واقعی زندگی اجتماعی است، تلاش کرده در حج، همبستگی میان واقعیتی فردی به نام «حج‌گزار» (حاجی) و فردیت او از یک سو و واقعیت جامعه و ساختار استخوانی سازمان یافته حج از دیگر سو (تلازم فرد و جامعه) را بررسی کند.

یکی دیگر از اصول جامعه‌شناسی، اصل فرصت‌ها و سبک‌های زندگی اجتماعی است که بر ضرورت و ناگزیری مطالعه واقعیت اجتماعی در بستر قشربندی اجتماعی تأکید می‌کند و این موضوع را با دورویکرد دنبال می‌کند. یکی بررسی واقعیت نسبت به فرصت‌های زندگی در طبقات اجتماعی و دیگری بررسی واقعیت نسبت به سبک زندگی در پایگاه اقشار اجتماعی. «حج» با وجود همه سبک‌ها و فرصت‌ها، طبقات اجتماعی مختلف را شامل می‌شود. از این رو مطالعه آن با رویکرد جامعه‌شناسی اهمیت ویژه‌ای خواهد داشت. (برگرفته از مقدمه کتاب «جامعه‌شناسی حج»)

در این اثر سعی شده تا استفاده از اصول جامعه‌شناسی در بررسی آیین

تازه‌های نگارش و نشر

نیره خداداد شهری

معرفی اجمالی

راهنمای نگارش پژوهش دانشگاهی

عدالت‌نژاد، سعید؛ راهنمای نگارش پژوهش دانشگاهی؛ تهران: نیلوفر، ۱۳۹۳، ۱۵۲ صفحه.

مقدمه

در فراورده‌های علمی می‌توان به دو عنصر مشخص توجه داشت: یکی فرایند تحقیق و دیگری فراورده آن. این دو عنصر دارای ارزشی کم‌وبیش یکسانند. به تعبیر دیگر، انجام تحقیق مهم‌تر از مدون و مکتوب کردن آن برای مطالعه و ارزیابی دیگران نیست. ممکن است پژوهشی برای ارضای کنجکاوای صورت گیرد، ولی تا زمانی که حاصل آن به صورت مکتوب در نیاید مشارکتی در دانش عمومی نخواهد یافت؛ زیرا مسیری را برای حرکت فرد دیگری هموار نکرده است و پایان راه طی شده برای آغاز راه جدید نیست.

نوشتن در واقع سهیم‌کردن دیگران در اندیشه‌ها و آراء خویش است. بسیاری از بزرگان دانش و معرفت، انگیزه اصلی نگارش را کسب رضایت

خداوند دانسته‌اند. تبدیل دانش شخصی به دانش اجتماعی انگیزه دیگری است که افراد را به نوشتن وامی‌دارد. انگیزه دیگر از این نوع، انگیزه تملک یا شخصی‌کردن دانش است؛ یعنی مهر مالکیت زدن به اندیشه‌ای بدیع که هر آن ممکن است دیگران آن را غصب کنند. این

کتاب در سه فصل تدوین شده است: کلیات، صورت پژوهش و محتوای پژوهش.

در بخش اول نویسنده کلیات مباحث را مطرح می‌کند. مطلب آغازین با عنوان ویژگی‌های عام پژوهش به یکی از آفاتی که گریبانگیر پژوهش‌های دانشگاهی کشور است اشاره دارد و آن معضل رونویسی (copy & Paste) است. سپس سه نوع پژوهش دانشگاهی (موضوع محور، مسئله محور و ترکیبی) معرفی می‌شود. در انتهای این بخش رویکرد دانشگاهی در مطالعات دینی بررسی می‌شود و نکته مهمی که در این بخش مطرح شده این است که در پژوهش دانشگاهی مطالعه و تحقیق درباره دین کاری علمی است نه عملی دینی. در چنین پژوهش‌هایی قرار نیست لزوماً به دفاع از باورها و ارزش‌های دینی و معنوی ادیان مختلف یا رد آنها پرداخت که در پژوهش دینی انتظار می‌رود بر آنچه می‌توان از پدیده دین به عنوان یک رویداد در سیر تاریخ اندیشه آموخت تأکید شود.

بخش دوم در باب صورت پژوهش است. صورت یا شکل پژوهش دانشگاهی ارتباط وثیقی با محتوای آن دارد و به همان اندازه مهم است. اگر مطالب خود را نمی‌توانید به روشنی بیان کنید، پیداست که آنها در ذهن شما هنوز آشفته‌اند. نویسنده پس از بیان این جمله از نگارش یک پاراگراف (مقاله یک پاراگرافی) شروع می‌کند و استدلال می‌کند، درست است که هیچ مقاله‌ای یک پاراگراف نیست، ولی اگر کسی قادر باشد در یک پاراگراف مطلب خود را دقیق و نظام‌مند بیان کند، برای او نگارش مقاله‌هایی با چندین پاراگراف یا بیشتر آسان خواهد شد. در ادامه با یک مثال پیش می‌رود و ساختار پاراگراف تشریح می‌شود. جمله اصلی، انواع مویدها (استدلال، نقل قول و داده‌های آماری)، ساختن جمله فرعی و حال با این الگو مقاله پنج پاراگرافی و بیشتر از آن نیز به صورت مجزا با مثال مورد بررسی قرار می‌گیرد.

شیوه خلاصه‌کردن اثر معیار، روش تهیه پروپوزال و الگوهای مختلف در نگارش پژوهش از مباحث بعدی در بخش دوم هستند. چهار الگو در این فصل معرفی شده‌اند که عبارتند از:

۱. **فرآیندی:** ساختار آثاری که برای راهنمایی خوانندگان نوشته می‌شود.
۲. **طبقه‌بندی:** دسته‌بندی و سامان‌دهی مطالب.
۳. **مقایسه و مقابله:** بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های پدیده‌ها.
۴. **علت و معلول:** الگوی مناسب جهت پاسخ به سؤالات پژوهش مسئله‌محور.

محتوا مهم‌ترین بخش پژوهش دانشگاهی است. محتوای پژوهش در بخش سوم بررسی می‌شود. عقل و منطق ابزار اولیه تحقیق‌اند، اما در رشته‌های علوم انسانی و اجتماعی و در رشته‌های مطالعات دینی پس از مرحله تبیین و حل مسئله، این تحلیل ادعاهاست که در تحکیم یک نظریه نقش بیشتری دارد و حاکی از پختگی محقق است.

انگیزه برخاسته از بیم سرقت افکار است. انگیزه تنازع بقا^۱ نیز انگیزه مؤثری در امر نگارش است. در بسیاری از نظام‌های دانشگاهی و مراکز پژوهشی، نوشتن و تولید مکتوب علمی شرط اساسی برای حفظ شغل یا ارتقاء به مراتب بالاتر علمی است. این انگیزه خود سبب شده است که حیات علمی اعضای آموزشی و پژوهشی مجامع و به دنبال آن حیات علمی رشته‌ها و حوزه‌های علمی آنها وابسته به کم‌وکیف نوشته‌هایی باشد که تولید و عرضه می‌کنند.

معرفی کتاب

سعید عدالت‌نژاد، نویسنده راهنمای نگارش پژوهش دانشگاهی، متولد ۱۳۴۱ و دارای تحصیلات حوزوی (سطح چهارم) و دانشگاهی (کارشناس ارشد فلسفه و کلام اسلامی و دکترای تخصصی مطالعات اسلامی از دانشگاه برلین) است. وی سابقه پنج سال عضویت هیئت علمی در دانشگاه علوم و تحقیقات تهران و هیئت علمی بنیاد دایرةالمعارف اسلامی (دانشنامه جهان اسلام) را در کارنامه خود دارد. مراد از اصطلاح «دانشگاهی»، در عنوان این اثر، در ترجمه «آکادمیک»، پژوهش معیار و منضبطی است که به بسط و پیشرفت دانش در یک رشته کمک دهد؛ خواه آن تحقیق در دانشگاه انجام شود، خواه در حوزه‌های علمی و علمیه و خواه در هر مکان دیگری.

کتاب حاضر برای علاقمندان به نگارش آثار معیار (استاندارد) در رشته‌های مختلف تهیه شده است، هر چند مثال‌ها فقط از رشته‌های علوم انسانی و به‌ویژه مطالعات اسلامی است. این اثر به دانشجویان کمک می‌کند تا با در نظر گرفتن معیارهای علمی، تحقیقات خود را عالمانه و در عین حال ساده‌تر انجام دهند و با در نظر گرفتن همین معیارها آثار دیگران را ارزیابی کنند. روش معرفی شده در نوشتن پژوهش‌ها در این کتاب یکی از روش‌های رایج در دنیا است و به تولید و گسترش دانش در زمینه‌های مختلف کمک می‌کند.

نویسنده در سخن ابتدایی با خواننده، انگیزه خود را از نوشتن چنین اثری این‌گونه بیان می‌کند: «تجربه تحصیلی‌ام در حوزه علمیه قم و بعد در دانشگاه‌های داخل و خارج کشور و درس‌هایی که از استادان خود فرا گرفته‌ام، گواه این است که فقدان آثاری در قلمرو راهنمای نگارش برای دانشجویان و طلاب تا چه اندازه موجب سردرگمی و اتلاف وقت می‌شود. بی‌توجهی به اهمیت روش تحقیق و روش نگارش معیار به‌ویژه در رشته‌های علوم انسانی و مطالعات اسلامی از جمله علل رکورد این علوم در سرزمین ماست و موجب افزایش کارهای تکراری و اغلب بی‌حاصل در این قلمروها شده است. تا روش تحقیق و شیوه ارائه آن به سامان نباشد، طرح نظریه‌های جدید، فهم و بیان نظریه‌های قدیم و نقد آن‌ها ممکن نخواهد بود».

۱. بنویس و زنده بمان.

انتها انواع نگارش، انواع مقاله مجله، مقاله دایرةالمعارفی، سخنرانی، بررسی کتاب، نگارش گزارش و ... بررسی می‌شود. چاپ اول کتاب در سال ۱۳۷۸ است. احتمالاً به دلیل کمبود منابع نویسنده مطالب مختلف و متنوعی را در کتاب گنجانده است که گاهی با کتاب راهنمای نگارش پژوهش دانشگاهی همپوشانی دارد، اما نکته قابل توجه این است که عدالت نژاد ابتدا به انواع و صورت پژوهش پرداخته و سپس محتوا را مورد بررسی قرار داده در حالی که مرحوم حری ابتدا به محتوا پرداخته سپس به صورت و انواع.

۳. مبانی نگارش علمی: کتاب حاضر پس از بررسی اصول نگارش علمی، ساختار و ویژگی‌های مقاله علمی را مورد بررسی قرار می‌دهد. سپس اصالت متن و اصل امانت‌داری را گوشزد می‌کند و مهارت‌هایی (مطالعه، زبانی، دستوری، فنی، اطلاع‌یابی، مدیریت زمان، مدیریت اطلاعات شخصی و ...) را برای نگارش توصیه می‌کند و در نهایت معیارهایی را برای گزینش مجله برای ارسال مقاله و نحوه ارسال مقاله و چگونگی برخورد با داوران مطرح می‌شود. در فصل پایانی نیز مهارت‌های تدوین پایان‌نامه به صورت اختصاصی مورد بحث قرار می‌گیرد.

همان‌طور که مشاهده شد، هر کدام از این کتاب‌ها از دیدگاهی به نگارش علمی توجه کرده‌اند. نگارش علمی یک پروسه طولانی است که مهارت و دانش بسیاری می‌طلبد. از انتخاب موضوع، شیوه‌های جستجوی مطالب، نگارش، استفاده از نرم‌افزار، استنادات، نکات اخلاقی و ... هر کدام می‌تواند دستمایه نگارش یک کتاب شود. همان‌گونه که شاهد کتاب‌های کم حجم در موضوعی خاص در سال‌های اخیر هستیم.

درست است که داشتن یک کتاب و مطالعه آن برای دانشجویان و محققان مبتدی بسیار ساده‌تر است، اما صرف انتشار یک کتاب کم حجم و آوردن عنوانی حجیم برای آن نمی‌تواند محقق و پژوهشگر تربیت کند. پس بهتر است با انجام مطالعات موردی، آثاری اما عمیق به جامعه علمی کشور تحویل دهیم.

نکاتی درباره این اثر

کتاب حاضر کتابی کم حجم، بدون اطناب و دارای نثری روان است. اما نکاتی درباره این اثر حائز اهمیت است:

۱. شیوه نگارش مقاله یک پاراگرافی و گام به گام پیش رفتن در این شیوه نگارش با مثال‌های متعدد بسیار جالب است و به گونه‌ای جرأت نوشتن را به محققان نوپا می‌دهد.

۲. در صفحه ۱۱۰ کتاب این مطلب به چشم می‌خورد: «کتابشناسی‌ها، مجلات و دایرةالمعارف‌ها در کتابخانه‌ها معمولاً وجود دارند؛ مشکل یافتن و خواندن آنهاست». در مورد همین یک جمله می‌توان صدها جمله توضیحی نوشت. علت و چرایی این جمله نویسنده چیست. مشکل یافتن و خواندن آنهاست. شاید نویسنده با ابزارهای جدید

در بخش سوم پس از مقدمه‌ای در باب اهمیت و ماهیت محتوای پژوهش، با یک تیترو سؤالی مواجه می‌شویم: چه بخوانیم؟

بهترین نقطه شروع مطالعه، مقالات دایرةالمعارفی است، سپس مقالات منتشرشده در مجلات معیار. منظور از مجلات معیار لزوماً مجلات علمی-پژوهشی نیست. اینترنت سومین منبع پژوهش معرفی شده است و کمی نیز در مورد روش‌های جستجو و انتخاب کلیدواژه‌ها صحبت شده است. سپس درباره منابع نکات کاربردی از جمله توجه به تاریخ انتشار، دسته اول و دوم بودن آن و ... ارائه شده است.

چگونگی شروع به نوشتن، تمرین نوشتن، خواندن نهایی نوشته نیز هر چند بسیار کوتاه مورد بحث قرار گرفته، اما حاوی نکات زیادی برای خوانندگان است.

سپس درباره استنادی و پرهیز از سرقت ادبی مطالبی بیان شده و در پایان در مورد آثار غیرمعیار صحبت شده است. اجتناب از نگارش چنین آثاری، شناخت این آثار برای پرهیز از مطالعه و استفاده از این آثار در پژوهش خود و نقد این آثار و ... دلایل پرداختن به این مطالب است که چهارده ویژگی برای این آثار برشمرده شده:

التزام پیشینی، تنبلی فکری، تمسک به ملاحظات شخصی، کاریکاتورسازی، حذف نشانی‌ها، استفاده از منابع و شواهد گزینشی، مستندسازی‌های غلط، استناد به رأی افراد موجه، ایجاد حالت‌های دوگانه غلط‌انداز، مغالطه تساوی همبستگی با علیت، استناد به تجربه شخصی و معلومات فردی، استناد به فهم متعارف و امر بدیهی، استفاده از دلیل سکوت و مواجه شدن با امر ممکن به عنوان امر ثابت شده.

آثار پیشین

آثار بسیاری در ایران در مورد چگونگی روش تحقیق، انواع تحقیق و ... نوشته شده است که در بطن این آثار چگونگی نگارش تحقیق نیز نهفته است، اما شاید بتوان سه اثر را با کتاب حاضر بسیار نزدیک دانست.

۱. راهنمای نگارش پایان‌نامه: پایان‌نامه نوعی تحقیق دانشگاهی است که به جرأت مهم‌ترین نوع تحقیق دانشگاهی نیز محسوب می‌شود. در این کتاب اجزای پایان‌نامه، آیین نگارش، شیوه‌های استناد و فنون تایپ و صفحه‌آرایی با استفاده از نرم‌افزار واژه‌پرداز^۲ بررسی شده است. پس با اندک تأملی می‌توان دریافت که کتاب راهنمای نگارش پژوهش دانشگاهی با این اثر همپوشانی ندارد.

۲. آیین نگارش علمی: در این کتاب مباحث از گزینش موضوع و تدوین طرح آغاز، به جستجو در منابع، یادداشت‌برداری، استناددهی، تهیه پانویس و فهرست مآخذ، رسم الخط، نقطه‌گذاری و ... می‌انجامد و در

بدهد، اما مطالب نه ناگفته مانده و نه به طور کامل بحث شده است. در پایان می‌توان گفت نگارش این‌گونه آثار نشان از پویایی علمی کشور دارد، به ویژه در زمینه دینی و اسلامی که واقعاً با فقر شیوه‌های تحقیق و پژوهش مواجه هستیم.

کتابنامه

پریرخ، مه‌ری و فتاحی، رحمت‌الله؛ مرور نوشتارها و پیشینه پژوهش: راهنمای نگارش در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی. تهران: نشر کتابدار، ۱۳۸۹.

تهوری، زهرا، راهنمای نگارش پایان‌نامه: ساختار، آیین نگارش، شیوه‌استناد، صفحه‌آرایی با Word؛ تهران: نشر کتابدار؛ انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، ۱۳۹۱.

حری، عباس و اعظم شاه‌بدافی؛ شیوه‌های استناد در نگارش‌های علمی: رهنمودهای بین‌المللی؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.

حری، عباس؛ آیین نگارش علمی؛ تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۸.

خالقی، نرگس؛ اخلاق پژوهش و نگارش؛ تهران: نشر کتابدار، ۱۳۹۰.

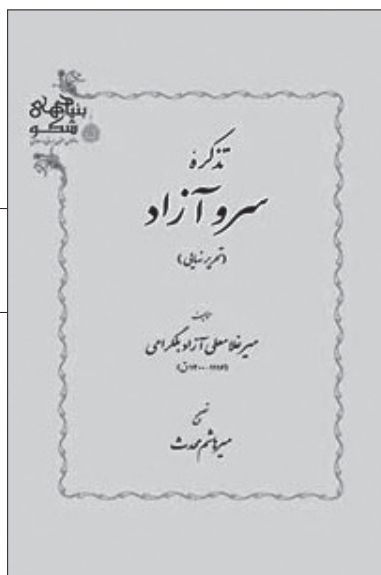
دیانی، محمدحسین؛ شیوه بیان و تشریح مسئله در پژوهش؛ مشهد: کتابخانه رایانه‌ای؛ موسسه فرهنگی پژوهندگان دانشور، ۱۳۸۹.

منصوریان، یزدان؛ مبانی نگارش علمی؛ تهران: نشر کتابدار، ۱۳۹۱.

تازه‌های نگارش و نشر

عباسعلی مردی

معرفی اجمالی

میر غلامعلی آزاد بلگرامی؛ تذکره سرو آزاد؛ تصحیح میرهاشم محدث؛ تهران: سفیر اردهال، ۱۳۹۳ش.

تذکره سرو آزاد

برخی از آثار فارسی وی چنین‌اند:

۱. ید بیضا، تذکره عمومی شعری فارسی قدیم و جدید (۱۳۵۹تن از شعرا).

۲. خزانه عامره، تذکره شعری ایران و هند (۱۳۹تن).

۳. مآثر الکلام تاریخ بلگرام. از مهم‌ترین آثار بلگرامی است که شرح حال ۱۵۳تن از علمای بلگرام را نوشته است.

۴. شجره طیبه، تاریخ و شرح حال سادات منطقه بلگرام.

۵. روضة الاولیا، شرح حال نه تن از صوفیان دکن.

۶. سند السعادات فی حسن خاتمة السادات. رساله‌ای است درباره فضیلت سادات.

یافتن اطلاعات در اینترنت مثل آپک‌ها و یا سایت‌هایی چون lib.ir آشنا نبوده و شاید در کتابخانه‌ها با مشکل دسترسی به منابع مواجه شده و صدها شاید دیگر، به عنوان یک کتابدار بخش اعظم مشکل را متوجه کتابداران شاغل در کتابخانه‌های دانشگاهی می‌دانم.

نوعی خلط مبحث در برخی از بخش‌های کتاب دیده می‌شود. برای مثال در بخش دوم یکی از انواع مؤیدها نقل قول معرفی شده است. ایشان پس از صحبت‌های زیاد درباره نقل قول و ارائه نکات اخلاقی، وارد مباحث نرم‌افزاری و شیوه صفحه‌آرایی آن می‌شود که بی‌ارتباط با موضوع است و همبستگی و انسجام مطالب را تحت شعاع قرار داده است. در بخش سوم این ناهماهنگی بسیار بیشتر است. از هر دری سخنی هر چند کوتاه به میان آمده است از سرقت ادبی و استناددهی تا تمرین نگارش و

در یک جمله می‌توان نقطه قوت کتاب را در فصل دوم دانست. دو فصل دیگر تکرار مکررات است به صورت بسیار فشرده و خلاصه و حرف جدیدی برای خواننده ندارد. شاید به خواننده ناآشنا سرنخ‌هایی

میر غلامعلی آزاد بلگرامی (۱۱۱۶ - ۱۲۰۰ قمری) مقدمات علوم را در زادگاهش بلگرام خواند. در سال ۱۱۴۲ق به حلقه صوفیان چشتی درآمد. در سال ۱۱۵۱ به حجاز رفت و در مکه و مدینه به تحصیل حدیث پرداخت و در ۱۱۵۲ به دکن بازگشت. در ۱۱۵۸ به اورنگ‌آباد رفت و از نزدیکان نظام الدوله شد و در سال ۱۱۶۱ که نظام الدوله به فرمانروایی رسید با او به حیدرآباد رفت. بعد از کشته شدن نظام الدوله در خدمت صمصام الدوله وزیر بود و پس از قتل وزیر در سال ۱۱۷۱، کتاب مآثر الامراء وی را با درج مقدمه و شرح حال مؤلف منتشر کرد. در ۱۱۷۸ به اورنگ برگشت و تا پایان زندگی در همان جا به تألیف و نگارش عمر گذراند.

او از نام‌آورترین نویسندگان مسلمان و پارسی‌زبان شبه قاره هند و از شعرای بزرگ سبک هندی است که در ساختن ماده تاریخ استاد بوده و در ادب، حدیث، تاریخ، تذکره و شعر به زبان‌های فارسی، عربی و اردو آثار فراوانی به نظم و نثر دارد. مصحح تذکره سرو آزاد، جناب استاد میرهاشم محدث، در مقدمه خود ۲۹ عنوان از آنها را شناسانده است.

کتاب خود داده است. از خوش اقبالی‌های استاد میرهاشم محدث، دست‌یافتن به نسخه‌آخرین تحریر آن بوده است. (چگونگی پیدا کردن نسخه‌ها در مقدمه به زیبایی روایت شده است).

مصحح در پاورقی‌ها نشان داده است که تحریر نهایی چقدر متفاوت از نسخه‌های قبل است و شاعر همان‌طور که در مقدمه خویش گفته، در هر نظری بر عیبی آگاه و در رفع آن کوشا بوده، اما این سلسله تمامی نداشته است تا «روزی که مصنف تمام شود تصنیف نیز رنگ مصنف گیرد».

چاپ‌های سرو آزاد

۱. چاپ سنگی، به تصحیح عبدالله خان و به اهتمام مولوی عبدالحق، ۱۹۱۳م / ۱۳۳۱ق / ۱۲۹۲ش.

۲. تحقیق زهره نامدار، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱ش، تهران.

۳. تحقیق میرهاشم محدث، بنیاد جلال جلال شکوهی، سفیر اردهال، ۱۳۹۳ش، تهران.

برخی از ویژگی‌های تصحیح میرهاشم محدث

۱. استفاده از دو نسخه خطی و یک نسخه چاپ سنگی به مشخصات زیر:
الف) نسخه شماره ۱۵۲۷۷. ۵. فهرست نشده کتابخانه ملی به کتابت سیدمحمد جلال الدین به ۱۳ محرم الحرام ۱۲۹۷ق.

ب) نسخه شماره ۱۷۱۲ کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی که نسخه تحریرشده مؤلف است.

ج) نسخه چاپ سنگی به تصحیح عبدالله خان و به اهتمام مولوی عبدالحق در سال ۱۳۳۱ق / ۱۹۱۳م که در مطبع دخانی رفاه عام لاهور در ۴۰۷ صفحه چاپ شده است.

۲. درج مقدمه‌ای مفصل در معرفی شاعر، آثار وی، شیوه نگارش، برخی از ویژگی‌های تذکره سرو آزاد، تذکر برخی از اشتباهات تاریخی مؤلف و نقل ماده تاریخ‌های مؤلف بر تالیف کتاب.

۳. تخریح مصادر مطالب کتاب و نقل نسخه بدل‌های مفید در پاورقی.

۴. عنوان گذاری‌های مناسب بین کروش در مواردی که نیاز بوده است.

۵. درج بخش دوم کتاب به صورت اردو و فارسی از چاپ سنگی تا تحریف و تصحیفی در اشعار اردو صورت نپذیرد.

۶. درج نمایه شامل فهرست اعلام، جای‌ها، کتاب‌ها، خاندان‌ها، واژگان و اصطلاحات ویژه.

۷. درج کشف الابیات به ترتیب الفبایی بر اساس آغاز بیات.

۸. درج ماده تاریخ چاپ، سروده دکتر عباس کی‌منش (مشکان گیلانی)

۷. غزالان الهمند. ترجمه فارسی کتاب سبحة المرجان فی آثار هندوستان نوشته خودش.

۸. مثنوی طلسم اعظم مثنوی سفر حج خویش.

۹. مثنوی در صفت مدینه در ۷۶ بیت.

۱۰. تذکره سرو آزاد.

بلگرامی را به خاطر اشعار و قصاید فاخری که در وصف رسول خدا صلی الله علیه وآله سروده، «حسان الهمند» لقب داده‌اند.

تذکره سرو آزاد

مؤلف در انگیزه خود از نگارش این کتاب می‌گوید که بعد از نگارش و انتشارید بیضا، با نظری دوباره کاستی‌هایی در آن می‌بیند و برای جبران آن به تألیف این کتاب دست می‌یازد. سپس از چگونگی تألیف و تقسیم‌بندی کتاب به عربی و اردو سخن به میان می‌آورد و مخاطب سنجی خود را نمایان می‌سازد.

کتاب وی دارای دو دفتر بوده. دفتر اول متأثر الکرام در تاریخ بلگرام شامل دو فصل فقرا و فضلا و دفتر دوم سرو آزاد.

سرو آزاد نیز دارای دو فصل است:

فصل اول در ذکر صاحب طبعان فارسی است که به زبان فارسی نوشته شده و بیشتر کتاب را شامل می‌شود؛ یعنی در این چاپ ۵۱۲ صفحه.

فصل دوم در ذکر قافیه‌سنان هندی است که به زبان مختلط اردو و فارسی نوشته شده که ۵۷ صفحه است.

مصحح با توجه به اینکه آشنایان به زبان اردو در ایران شاید از انگشتان دست هم تجاوز نکنند، آن قسمت را با همان حرف اردو از روی چاپ سنگی اسکن کرده است.

تذکره سرو آزاد شامل شرح احوال و نمونه اشعار ۱۴۳ شاعر فارسی‌زبان و هشت شاعر هندی اردوزبان و دو امیر شاعر پرور است که در سال ۱۱۶۶ هجری قمری، یعنی ۲۷۰ سال پیش نگاشته شده است.

نویسنده مشخصات منابع خود را یکجا نیاورده، بلکه به‌طور پراکنده در ضمن احوال شعرا اسم آنها را یاد کرده است. در نقل اشعار شخصاً دیوان‌ها را دیده و اشعار مورد پسند خود را گزیده و یا از معاصرین اشعار آنها را طلبیده و با آوردن اسم و القاب شاعران به ذکر وقایع مهم زندگی آنان مبادرت ورزیده و برای خیلی از آنان قطعات تاریخ یا مصراع تاریخ وفات سروده است.

مؤلف ضمن نقل شعر شاعران، گاه به نقد و گاه به دفاع از شاعری برخاسته و گاهی به قضاوت میان دو شاعر نشست است. این موارد می‌تواند کتاب سرو آزاد را از دیگر تذکره‌ها متمایز سازد.

مؤلف که تا ۳۴ سال پس از تألیف زنده بوده، اضافات و تغییراتی در

راهنمای تفکر نقادانه: پرسیدن سوال‌های به‌جا

براون، ام. نیل و استوارت ام. کیلی؛ راهنمای تفکر نقادانه: پرسیدن سوال‌های به‌جا؛ ترجمه کورش کامیاب؛ ویراسته هومن پناهنده؛ تهران: مینوی خرد، چاپ دوم. ۳۰۵ صفحه.

مقدمه

شما در مقام شخصی فکور باید درباره اینکه نسبت به آنچه می‌بینید و می‌شنوید چه واکنشی نشان دهید، دست به انتخاب بزنید. یک انتخاب این است که هر نظری را که با آن روبرو می‌شوید عیناً بپذیرید. چنین برخورد ماشین‌واری نتیجه‌اش این است که شما نظرات دیگران را از آن خود می‌کنید. در مقابل، گزینه‌ای هم هست که برخورد فعالانه‌تری را می‌طلبد: اینکه با سؤال‌هایی تلاش کنید تا درباره قدر و ارزش آنچه می‌شنوید و می‌خوانید به نظری خاص خود برسید. کتاب راهنمای تفکر نقادانه برای کسانی نوشته شده که راه دوم را ترجیح می‌دهند.

در دنیای متلاطم و پراز چالش امروز که حق و باطل، درست و غلط و حقیقت و دروغ سخت به هم آمیخته‌اند، داشتن حس تشخیص راه راست از گمراهی، رمز موفقیت در زندگی است. ذهن نقاد هر چیزی را به راحتی نمی‌پذیرد یا رد نمی‌کند. داشتن تفکر نقادانه به ما کمک می‌کند تا هنگام تصمیم‌گیری، مسئله را از جوانب مختلف خوب بررسی و نقد کنیم؛ زیرا تفکر نقادانه، بر پایه پرسیدن، کسب اطلاعات و استدلال قرار دارد و از تعصب و خودرایی به دور می‌باشد. تفکر نقاد یکی از مهارت‌های زندگی است که خود زمینه‌ساز مهارت تصمیم‌گیری و حل مسئله است.^۱

تفکر نقادانه را می‌توان مهارت و هنر رهبری کردن ذهن خود تعریف کرد. تفکر نقادانه مجموعه‌ای از مهارت‌ها مثل توانایی شناختن تعصبات، تفاوت قائل شدن بین اطلاعات مرتبط و غیرمرتبط، ملاحظه کردن دیدگاه‌های مخالف، تغییر دادن یک حالت و وضعیت با توجه کردن به دلایل و شواهد و ... را شامل می‌شود.^۲

تفکر نقادانه یک مبحث میان رشته‌ای است که در دانشگاه‌های مختلف جهان تدریس می‌شود. نویسندگان این کتاب در

مجموع ۶۵ سال تجربه تدریس تفکر نقادانه دارند و این تجربه تأثیر زیادی بر نحوه تکوین کتاب حاضر داشته است. این کتاب همواره جزء کتاب‌های پر فروش بوده و نخستین ویرایش آن در سال ۱۹۸۱ و یازدهمین ویرایش آن در سال ۲۰۱۴ منتشر شده است و جزء آثار کلاسیک آمریکا به شمار می‌رود.

معرفی کتاب

پروفیسور ام. نیل براون یک کره‌ای الاصل آمریکایی تبار و استاد اقتصاد در دانشگاه ایالت سبز بولینگ^۳ است. او دکتری خود را از دانشگاه تگزاس دریافت کرده است و نویسنده هفت کتاب و بیش از صد مقاله پژوهشی در مجلات علمی است.

نویسندگان کتاب خود را چنین معرفی می‌کنند: «ما بیش از هر چیز می‌خواهیم این کتاب، خواندنی و کم‌حجم باقی بماند. در این ویرایش هم، مثل ویرایش‌های قبلی، ضمن اینکه چارچوب اصلی کتاب را که بناسست راهنمایی ساده و مختصر درباره تفکر نقادانه باشد حفظ کرده‌ایم، بر اهمیت مهارت‌های اجتماعی که زمینه‌ساز تفکر نقادانه هستند تأکید شده است. اکثر افراد به خاطر اینکه نقد کردن استدلال‌ها برایشان تبعات اجتماعی دارد، از این کار روی گردانند، اما وقتی کم‌کم تأثیر مثبت این‌گونه نقد کردن‌ها را بر نحوه تفکر آگاهانه خود احساس می‌کنند، غالباً بی‌میلی به نقد کردن از سرشان می‌افتد. کتابی که ما نوشته‌ایم مزایایی دارد که کتاب‌های دیگر ندارند. در این

Bowling Green State University^۳

۱. بختیاری، زینب سادات؛ «تفکر نقادانه»، مجله پرسمان، آبان ۱۳۸۸، شماره ۸۲، ص ۲۹.
۲. مرادی، مهناز؛ «تفکر نقادانه، تصمیم‌گیری خلاقانه»؛ پیوند، آذر ۱۳۸۳، شماره ۳۰۲، ص ۳۶.

ویژگی غربال کردن اطلاعات عبارت است از مشارکت دو طرفه. گفتگویی بین نویسنده و خواننده یا گوینده و شنونده. بهترین تدبیر برای کاوش اطلاعات پرسیدن سؤال‌های نقادانه است.

تفکر نقادانه را می‌توان به دو صورت به کار برد: تفکر نقادانه حداقلی عبارت است از به‌کاربردن تفکر نقادانه برای دفاع از عقاید فعلی خود. تفکر نقادانه حداکثری عبارت است از به‌کاربردن همان مهارت‌ها برای ارزیابی همه ادعاها و عقاید، به ویژه ادعاها و عقاید خودمان.

در پایان **فصل اول** یازده سؤال مطرح می‌شود که دوازده فصل بعدی در پی پاسخ‌گویی به این سؤالات هستند.

فصل دوم سوال «مسئله چیست و مدعا (نتیجه) کدام است؟» را که در تفکر نقادانه بسیار اساسی است مطرح می‌کند. مسئله عبارت است از سؤال یا اختلاف نظری که باعث گفتگو یا بحث می‌شود و عامل محرک گفتگو است. انواع مسائل عبارتند از: مسائل توصیفی و مسائل اخلاقی (تجویزی). مدعای نویسنده یا گوینده عبارت است از پیامی که او قصد دارد به شما برساند. هدف از رساندن این پیام شکل دادن به عقاید یا رفتار شماست. اگر نتوانید مسئله و مدعا را تشخیص دهید، به نسخه تحریف‌شده آن نوشتار یا گفتار واکنش نشان خواهید داد.

در **فصل سوم** برای پیدا کردن دو جزء خیلی مهم ساختار استدلال، یعنی مسئله و مدعا رهنمودهایی ارائه می‌شود. اما فصل سوم به شیوه‌های تشخیص سومین عنصر اساسی استدلال، یعنی دلایل اختصاص دارد. برهان عبارت است از ترکیب دو نوع گزاره: مدعا و دلایلی که قرار است مؤید آن باشند. همین همکاری بین دلایل و مدعا است که برهان را ایجاد می‌کند. اولین قدم در راه شناسایی دلایل این است که با نگرشی پرسشگرانه با برهان برخورد کنید.

در **فصل چهارم** واژه‌ها و عبارات مبهم بررسی می‌شود. تا معنی عبارت‌های مهم به‌کاررفته در برهانی را درک نکنیم، نمی‌توانیم نسبت به آن واکنش نشان دهیم. آخر اینکه این واژه‌ها و عبارات‌های مهم را چگونه تفسیر کنیم که غالباً بر قابل قبول بودن یا نبودن استدلال اثر می‌گذارد. ابهام یعنی وجود چندین معنی ممکن برای واژه‌ای یا عبارتی. آگهی‌ها معمولاً پراز ابهام‌اند. سازندگان آگهی‌های تبلیغاتی عمداً از ابهام استفاده می‌کنند تا به شما بقبولانند که کالاهایشان بهتر از کالاهای رقیب است.

وقتی عقیده‌ای بیان می‌شود، نویسنده یا گوینده فرض‌هایی دارند که به دلیل بدیهی بودن آنها نیازی به توضیح نمی‌بینند، در حالی که فرض‌ها در نتیجه گفتار تأثیر بسزایی دارد. پس عقاید بیان‌نشده همان فرض‌ها هستند. برای اینکه برهانی را به طور کامل درک کنید، باید این فرض‌ها را تشخیص دهید. فرض‌های ارزشی و توصیفی در **فصول پنج و شش** بررسی می‌شوند.

کتاب رشته‌ای مرتبط به هم از مهارت‌های سؤال کردن مطرح شده است که می‌توان از آنها در خیلی جاها استفاده کرد. ما این مهارت‌ها را با لحنی خودمانی و غیررسمی با خوانندگان در میان گذاشته‌ایم.»

کتاب در سی و پنج سالگی خود یازده ویرایش را تجربه کرده و پایگاه اینترنتی کتاب براساس فصول کتاب طرح‌ریزی شده و حاوی تمرین‌های کوتاه و بلند ساده و پیچیده است. در ویرایش کتاب نظراتی که خوانندگان در این پایگاه اینترنتی ثبت کرده‌اند بسیار موثر بوده است.

کتاب تفکر نقادانه از ۱۴ فصل تشکیل شده است. فصل اول با عنوان «فایده پرسیدن سؤال‌های بجا» کلیاتی را در مورد موضوع کتاب مطرح می‌کند. این بخش مطالب بسیار مهمی دارد. در این فصل پس از صحبت مختصری درباره تفکر نقادانه، دو روش تفکر و دو روش تفکر نقادانه بررسی می‌شود.

عبارت تفکر نقادانه آنطور که ما آن را به کار خواهیم برد، به موارد زیر اشاره دارد:

۱. آگاهی از مجموعه‌ای از سؤال‌های نقادانه وابسته به هم.

۲. توانایی پرسیدن و پاسخ‌دادن به پرسش‌های نقادانه در مواقع مناسب.

۳. میل به استفاده فعالانه از این سؤال‌های نقادانه.

در فصل اول دو روش مختلف تفکر معرفی می‌شود. یک روش فکر کردن شبیه واکنشی است که اسفنج نسبت به آب نشان می‌دهد، یعنی جذب کردن. این شیوه که استفاده از آن خیلی متداول است، مزیت‌های آشکاری دارد. اولین مزیت آن این است که شما هر چقدر اطلاعات بیشتری درباره جهان جذب کنید، بیشتر قادر خواهید بود پیچیدگی‌های آن را درک کنید. در ضمن این روش به فعالیت زیادی تلاش فکری شدید نیاز ندارد و معمولاً سریع و آسان صورت می‌گیرد. برای بدل شدن به شخصی فکور، جذب کردن اطلاعات نقطه آغاز خوبی است، ولی روش اسفنجی عیب بزرگی هم دارد: این روش هیچ طریقه‌ای برای تصمیم‌گیری در مورد اینکه کدام اطلاعات و نظرات را قبول و کدام را رد کنیم در اختیار ما قرار نمی‌دهد. اگر کسی که مطالعه می‌کند همواره به روش اسفنجی اتکا داشته باشد، به آخرین مطلبی که خواننده اعتقاد پیدا می‌کند. این تصور وحشتناک است که فردی یا جامعه‌ای از لحاظ فکری آلت دست هر آن کسی باشد که تصادفاً سر راه او سبز شده است. شما باید خودتان انتخاب کنید که کدام مطالب را جذب کنید و از کدام چشم‌پوشید. این انتخاب مستلزم این است که شما هنگام مطالعه نگرش ویژه‌ای داشته باشید؛ یعنی نگرشی پرسشگرانه. این روش تفکر به مشارکت فعالانه نیاز دارد. این شیوه مبتنی بر تعامل را روش غربال اطلاعات می‌نامیم. مهم‌ترین

از دانش در نظر گرفته می‌شود و این نوع از تفکر برای حل مسئله و تصمیم‌گیری در هر بافتی خواه اجتماعی، بالینی، اخلاقی، مدیریتی و سیاسی قابل کاربرد است.

ما آدم‌ها در زندگی روزمره مدام با انواع و اقسام ادعاها مواجه می‌شویم. این ادعاها معمولاً به قصد شکل دادن به افکار و اعمال ما مطرح می‌شوند؛ یعنی کسانی که ادعاها را مطرح می‌کنند می‌خواهند ما عقیده‌ای را بپذیریم یا کاری را انجام دهیم، ولی ما از کجا باید بدانیم که از میان این همه ادعا که هر روز با آنها مواجه می‌شویم، کدام ادعا را باید بپذیریم و کدام را رد کنیم؟ تفکر نقادانه این ابزارها را در اختیار ما قرار می‌دهد. اصطلاح تفکر نقادانه به مجموعه‌ای از نگرش‌ها و مهارت‌های فکری اطلاق می‌شود که برای ارزیابی و محک زدن ادعاها و استدلال‌ها به کار می‌آیند. در تفکر نقادانه سعی بر این است که هر ادعا یا استدلالی پیش از پذیرفته شدن با استفاده از معیارهای معینی محک زده شود تا بتوان درباره عقلانی بودن یا نبودنش داوری کرد.

هدف اصلی کتاب حاضر این است که به شما کمک کند تا بدانید چه وقت و چگونه سؤال‌هایی بپرسید که به وسیله آنها می‌توانید تعیین کنید که چه چیزهایی را باور کنید. این کتاب هدفش این است که مهارت‌هایی را به شما آموزش دهد تا بتوانید با توجه به ماهیت مسئله مطرح شده و اطلاعات در دسترس، به بهترین و معقول‌ترین پاسخ خودتان برسید.

البته از تضادهای ارزشی نیز نباید غافل شد. یکی از دلایل بسیار مهمی که آدم‌ها را به مدعا یا نتایج متفاوت می‌رساند، وجود تضادهای ارزشی یا ارزش‌های متفاوتی است که از دیدگاه‌های متفاوت آنها ریشه می‌گیرد.

تا بدین جا کار شما این بود که مواد خامی را که نویسنده یا گوینده به شما می‌دهد بگیریید و آنها را به صورت ساختاری کلی و معنی‌دار درآورید. روش‌هایی را برای کنار گذاشتن اجزاء بی‌ربط به این ساختار یاد گرفته‌اید و همچنین آموخته‌اید که چگونه فرض‌ها را یعنی آن «چسب نامرئی» را که اجزاء مرتبط به این ساختار را کنار هم نگه می‌دارد، تشخیص دهید. همه اینها با پرسیدن سؤال‌های نقادانه برای شما حاصل شده است. در فصل‌های بعدی بیشتر روی این تمرکز می‌کنیم که ساختار یادشده، بعد از اینکه اجزانش کنار هم قرار گرفت، چقدر دوام می‌آورد. به عبارت دیگر اکنون درباره ارزش یا کیفیت استدلال‌ها تصمیم می‌گیریم.

کیفیت استدلال‌های مطرح شده با این سؤالات سنجیده می‌شود:

فصل هفتم: آیا مغالطه‌ای در کار نیست؟

فصل هشتم و نهم: شواهد چقدر محکم‌اند؟ (شهود، تجربه شخصی، گواهی اشخاص، استناد به مراجع، تحقیقات علمی، نمونه‌های موردی، تمثیل‌ها و ...)

فصل دهم: آیا علت‌های بدیلی در کار نیستند؟

فصل یازدهم: آیا آمار عرضه‌شده فریب‌دهنده نیست؟

فصل دوازدهم: چه اطلاعات مهمی بیان نشده است؟

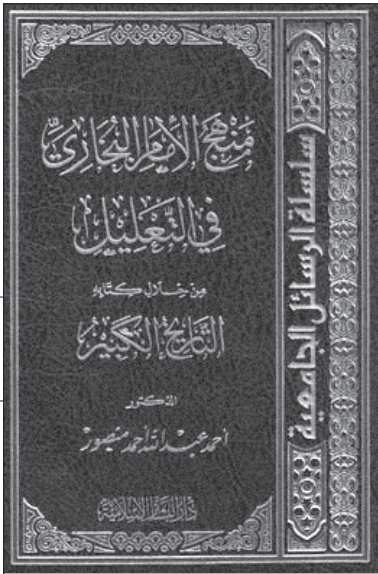
فصل سیزدهم: چه نتایج معقول دیگری می‌توان مطرح کرد؟

همان‌طور که مشاهده می‌کنید با سؤالات فوق می‌توان کیفیت استدلال‌های خود و دیگران را سنجید.

در فصل چهاردهم نویسنده مروری بر مطالب دارد و در سخن پایانی اگر چه بسیار کوتاه، ولی مباحث مهمی در رابطه با لحن تفکر نقادانه و تدابیری برای نقادانه اندیشیدن موثر مطرح می‌شود.

نتیجه‌گیری

تفکر انتقادی یکی از لغات مبهم یا رموزاژه‌های عصر ما محسوب می‌شود که با وجود ابهامی که در معنای آن وجود دارد، دیگران را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جان دیویی به عنوان پدر تفکر انتقادی مدرن در نظر گرفته می‌شود. تفکر انتقادی، یعنی شکاکیت بهنجار. افراد برخوردار از تفکر انتقادی دارای ویژگی‌های پذیرندگی در برابر ایده‌های جدید، انعطاف‌پذیری، تمایل به تغییر، نوآوری، خلاقیت، تحلیلی بودن، جسارت، خستگی‌ناپذیری، اشتیاق، پرنرژی بودن، خطرپذیری، برخوردار از معرفت، کاردانی، مشاهده‌گری و تفکر هستند. تفکر انتقادی به عنوان یک فرآیند شناختی اساسی برای رشد و بهره‌مندی

منهج الأمام البخاری فی التعلیل من خلال کتابه التاریخ الكبير

منهج الأمام البخاری فی التعلیل من خلال کتابه التاریخ الكبير؛ احمد عبد الله احمد منصور؛ بيروت: دار البشائر الإسلامية، چاپ اول، ۱۴۳۴.

این اطلاعات آنچه با پژوهش مؤلف در پیوند است، احادیثی است که بخاری ذیل هر شرح حال می‌آورد و از آوردن آنها اهدافی چون اثبات سماع

راوی، بیان اختلاف در اسم راوی، اثبات صحابی بودن راوی را دنبال می‌کند، اما شاید مهم‌تر از همه این اهداف، بیان علت احادیث راویان باشد که در مقدمه به اجمال بدان‌ها پرداخته می‌شود و در فصول بعد دامن می‌گسترند. تبیین طرق تحمّل بخاری در این احادیث و گزارشی از چاپ‌های مختلف کتاب فرجام مقدمه است.

چنان‌که گفتیم علت‌های حدیث خود به علل سندی و متنی تقسیم می‌گردد. نویسنده با توجه به این دو نکته فصل اول و دوم را به علت‌های سندی و فصل سوم را به علت‌های متنی ویژه ساخته است.

عنوان فصل اول چنین است: «مباحث السماع (الاتصال و عدمه) و شرط تحققه و الإصطلاحات الدالة علی ذلك عند الإمام البخاری فی تاریخه الكبير». این فصل با مقدمه‌ای درباره اتصال سند می‌آغازد و دو مبحث اصلی هم در دل دارد.

مبحث نخست بررسی اتصال یا عدم اتصال حدیث معنعن است. نویسنده اشاره دارد که با توجه به نیامدن صیغ تحمّل در حدیث معنعن احتمال تدلیس و انقطاع سلسله سند می‌رود؛ از این روی برای اطمینان از اتصال این‌گونه احادیث شروطی چند نهاده‌اند که اختلافاتی را هم پدید آورده‌اند. به بخاری و استادش علی بن مدینی نسبت داده‌اند که اثبات سماع و لقای راوی و مروی عنه را شرط دانسته‌اند، حال آنکه دیگر دانشیان چون مسلم بن حجاج امکان ملاقات و سماع را بسنده می‌پندارند. وی دیدگاه‌های مختلف را در این مبحث مطرح می‌کند. بعد از این شیوه بخاری را در اثبات لقاء یا سماع بیان می‌کند که به باور او برخلاف دیگر محدثان به «سمع من فلان»

این نگاشته رساله دکترای نویسنده به راهنمایی دکتر امین القضاة در دانشگاه یرموک است و پژوهش‌هایی چون دکتر نورالدین عتر آن را به داوری و مناقشه نشست‌اند. موضوع محوری و وجه فارق کتاب با دیگر همگنانش، واکاوی اصول حاکم بر شناخت علل الحدیث با تکیه بر دیدگاه‌های بخاری در تاریخ الكبير است. به دیگر سخن مؤلف یکی از شاخه‌های جزئی و تخصصی علوم حدیث را برگزیده و آن را در اندیشه‌های ستیغ محدثان ناقد اهل سنت، یعنی محمد بن اسماعیل بخاری واکاوی کرده است. به نظر می‌آید که انتخاب تاریخ الكبير هم با عنایت بوده است؛ چه بخاری در این کتاب به صراحت آرا و اندیشه‌های خود را ظهور و بروز داده است و به روشنی معیارها و ملاک‌های نقد خویش را روشن ساخته است، حال آنکه در دیگر اثر پراهمیت خود، الصحیح چنین صراحتی به خرج نداده و از این رو به آسانی و با قاطعیت نمی‌توان دیدگاه‌های بخاری را در آن اصطیاد کرد.

علت را در اصطلاحات حدیثی امری پنهان و غامض دانسته‌اند که در صحت حدیث رخنه ایجاد می‌کند، گو اینکه ظاهر حدیث پیش از بررسی از این سر درون خبر نمی‌دهد و سالم و بی‌عیب می‌نماید.^۱ این علت‌ها را می‌توان در دو دسته سندی و متنی جای داد و چنان‌که خواهیم دید ساختار اساسی کتاب هم بر همین تقسیم‌بندی دو گانه است.

نویسنده مطالب خویش را در یک مقدمه و پنج فصل به سامان رسانده است. در مقدمه با بحثی درباره علت در لغت و اصطلاح می‌آغازد و تعاریف آن در کتاب‌های مصطلح الحدیث از معرفة الحدیث حاکم نیشابوری (م ۴۰۵ هـ) تا دوران معاصر پیش دید نهاده می‌شود و از خلال آن مؤلفه‌های حدیث معلل یا معلول روشن می‌شود. در پس این از تاریخ الكبير بخاری، تاریخ تألیف، جایگاه کتاب از دیدگاه اندیش‌وران، چینش داده‌ها در کتاب و نوع اطلاعات عرضه شده در کتاب چون شناسه‌های معرفی راویان، جرح و تعدیل و... بحث می‌شود. در میان

۱. برای نمونه رک به: علوم الحدیث، ص ۸۴۸؛ التقریب، ج ۱، ص ۲۵۸؛ التقیید و الإيضاح، ص ۱۱۵؛ نزهة النظر، ص ۸۲، فتح المغیث، ج ۱، ص ۲۲۷.

چنان‌که که گفته آمد دسته دوم از عباراتی که عدم ثبوت سماع را می‌رساند، عبارات صریح در عدم سماع است؛ مانند «لم یسمع»، «مرسل» و «منقطع». احمد عبد الله منصور ذیل «لم یسمع» تنها به راویان مرتبط با آن می‌پردازد، اما در اصطلاحات «مرسل» و «منقطع» با تحقیقی میدانی نشان می‌دهد که اینها در منظر بخاری در چندین معنا به کار رفته‌اند که چندان با اصطلاحات مشهور و رایج همخوانی ندارند.

عنوان فصل دوم کتاب چنین است: «منهج البخاری فی التعلیل بالتفرد والغریبه والمخالفة فی الإسناد» که به بخشی دیگر از علت‌های سندی می‌پردازد. بخاری بیشتر با الفاظی چون «لا یتابع علیه»، «لا یتابع علی حدیثه» و مانند آن تفرد در حدیث را نشان می‌دهد. نویسنده موارد کاربست تعلیل به تفرد و الفاظ دال بر آن را در چهار دسته «مجاهیل و ضعفا»، «ثقات»، «ضعفایی که در شرح حال راوی ثقه به تفردات آنان اشاره شده» و «تعلیل به تفرد در شرح حال صحابه» نشان می‌دهد و به تفصیل تمامی مصادیق و نمونه‌های موجود را به نمایش می‌گذارد. گفتنی است که به باور مؤلف، تفرد از دیدگاه بخاری جرح در خود راوی نیست.

دیگر مبحث در فصل دوم مخالفت و اثر آن از دیدگاه بخاری است. توضیحات نویسنده نشان می‌دهد که منظور از مخالفت در اینجا، همان اضطراب سندی است؛ یعنی سند حدیث به گونه‌های مختلف و غیرقابل جمع گزارش شود؛ برای نمونه حدیثی هم با سندی مرسل و هم سندی متصل گزارش شود. او مخالفت و اضطراب را در قالب‌های «تعارض وصل و ارسال»، «تعارض وقف و رفع» (حدیث باری از صحابه نقل شود و باری از پیامبر (ص))، «جانشینی یک یا چند راوی در یک سند با یک یا چند راوی در دیگر سند» و «زیادت راوی در یک سند و حذف آن در سند دیگر» بررسی و مصادیق متعددی برای هر صورت بیان کرده و تلاش کرده تا نشان دهد که بخاری در هر تعارض و اختلاف به کدام صورت رجحان می‌دهد و قرائن او برای این ترجیح چیست.

با این فصل بررسی علل سندی به پایان می‌رسد و فصل سوم با موضوع علل متنی و با عنوان «علل المتن من خلال التاریخ الکبیر» آغاز می‌شود. این بخش از کتاب خود سه بحث را شامل می‌شود: «مخالفت رأی و باور راوی با روایت خود»، «مخالفت متن با مشهور ثابت شده از رسول خدا» و «مخالفت متن با تاریخ». در این مبحث ملاک‌های بخاری در نقد درونی حدیث را با نمونه‌های عینی و روشن می‌توان دید.

با فرجام یافتن فصل سوم، بخش‌های اصلی کتاب به پایان می‌رسد، اما نویسنده بدان‌ها فصلی چهارمی را با عنوان «ألفاظ الإمام البخاری النقدية فی التعلیل فی التاریخ الکبیر» می‌افزاید و از رهگذر آن الفاظ دال بر نقدهای سندی و محتوایی را که در فصول پیشین از اصول و ضوابط آن سخن گفته، در قالبی منسجم و در پی هم می‌آورد. تقسیم‌بندی این واژه‌ها در سه بخش «الفاظ دال بر علت در سند

یا «سمع منه فلان» اکتفا نمی‌کند، بلکه بر اسانید تکیه می‌کند و برای جمع آوری اسانید دال بر سماع روات از یکدیگر می‌کوشد. الفاظ بخاری برای نشان دادن روایت راوی از مروی عنه، از دیگر مطالب این مبحث است که در پنج بخش «تصریح و جزم به سماع» (سمع من فلان و فلان)، «عنعه» (روی عنه فلان و...)، «جمع بین سماع و عنعه» (سمع فلاناً و عن فلان)، «جمع بین سماع از یک راوی و روایت راوی دیگر» (سمع فلاناً و رأی فلاناً) و «بسند کردن به «أدرک»» ارائه می‌شود. نویسنده با بررسی میدانی مفصل به این نتیجه رسیده که تعبیر اخیراً غالباً بخاری برای نشان دادن عدم سماع به کار می‌برد.

مبحث دیگر در فصل نخست اصطلاحات نقادانه بخاری است برای نشان دادن عدم ثبوت سماع. مؤلف اصطلاحات پیش‌گفته را در دو دسته جای داده است: دسته نخست عبارات نفی علم به سماع یا تردید در آن است؛ چون «لا یعرف لفلان سماع»، «لا نعلم له سماعاً»، «لا یعلم له سماع»، «لا یدری له سماع»، «لم یتبین لی سماع فلان»، «لا أدری فلان سماع أم لا»، «لم یذکر فلان سماعاً»، «لا أراه سماع» و «فی سماعه نظر». نکته اساسی درباره اصطلاحات این دسته آن است که نویسنده تنها به ذکر این الفاظ و روایان مرتبط با آن پرداخته است، بلکه در بررسی‌های خویش کوشیده از مسائل قشری و ظاهری در گذرد و روش‌شناسی بخاری را وجهه همت سازد. مهم‌ترین نتایجی که او به دست آورده به شرح زیر است:

۱. تفاوت میزان کاربرد این الفاظ از سوی بخاری.
۲. یکسان نبودن مدلول هر یک از این الفاظ.
۳. همنشینی این الفاظ با علت‌های دیگری چون ضعف، نکارت، عدم متابعه و...
۴. در دیگر کتاب‌ها به بیشتر روایانی که بخاری علم به سماع آنان را نفی کرده پرداخته نشده است. از همین روست که در فرجام کتاب نویسنده سیاهه‌ای از آنان ارائه داده است
۵. قرائنی که بخاری در نفی سماع بر آنان تکیه کرده است عبارتند از: «مجهول بودن راوی»، «تدلیس یا ارسال»، «تردید در درک شیخ از سوی راوی»، «وجود روایتی دیگر که در آن راوی از شیخ با واسطه نقل کرده باشد»، «دو بودن سرزمین‌های راویان هم روزگار از یکدیگر».
۶. قرائنی که نشان می‌دهد بخاری ثبوت لقا را در حدیث معنعن شرط می‌داسته و این مؤید دیدگاه کسانی است که به اشتراط این مطلب توسط بخاری تصریح کرده‌اند.
۷. قرائنی که نشان می‌دهد بخاری حتی با وجود عدم ثبوت لقا حدیث معنعن را می‌پذیرفته است. البته با وجود این قرائن محقق در نهایت بر آن می‌شود که بخاری در قبول حدیث معاصران ثبوت لقا یا ثبوت سماع را شرط می‌داند، گو اینکه با بی‌میلی می‌گوید که بخاری گه‌گاه و به دلیل وجود قرائن قوی، صرف معاصرت راوی و شیخ را بسنده می‌دانسته است.

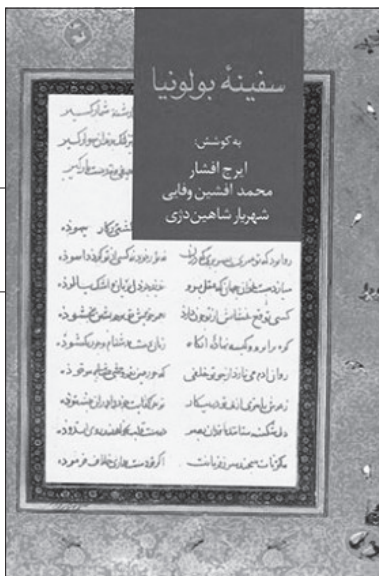
پنجمین و آخرین فصل کتاب با عنوان «التاریخ الكبير وأثره فی کتب العلیل»، به صورتی گذرا و در عین حال دقیق و مصداق پژوهانه از اثر گذاری التاریخ الكبير بر علل ابي حاتم، علل ترمذی، الضعفاء الكبير عقيلي، الکامل فی ضعفاء الرجال ابن عدی و علل دارقطنی سخن گفته است.

و متن»، «الفاظ و اصطلاحات مجمل دال بر علت» (لا أصل له، لم یثبت، هو خطأ، هو وهم، لا یصلح) و «الفاظ دال بر ترجیح» (المحفوظ، أولى، أشهر، أ صوب، أشبه، أصح، هو الصحیح) انجام شده است و افزون بر بیان نمونه‌ها، چرایی کاربرد و معنایی که بخاری اراده کرده، به شرح و تفصیل واکاوی شده است.

تازه‌های نگارش و نشر

عضو هیئت علمی گروه زبان و ادبیات
فارسی دانشگاه تهران مهدی فیروزیان

معرفی اجمالی

سفینه بولونیا

سفینه بولونیا؛ به کوشش ایرج افشار، محمد افشین وفایی، شهریار شاهین دژی؛ تهران: سخن، ۱۳۹۳، ۲۳۷ صفحه.

نمی‌رسیدند. سفینه بولونیا که چهار سال پس از درگذشت ایرج افشار به چاپ رسیده، در شمار همین کارهاست.

آنچه امروز در کتاب سفینه بولونیا به چاپ رسیده ساختمانی است که خشت

نخست آن را افشار نهاده بود. تصویر دست‌نویس این جنگ در سال ۱۳۶۷ به دست افشار رسید و او خود یک بار از روی آن استنساخ کرد. پس از سال‌ها افشار در سال ۱۳۸۷ از افشین وفایی و شاهین دژی خواست که در مقابله تصویر نسخه و دست خط وی با او همراهی کنند، اما چون گره‌های ناگشوده بسیاری در متن بود، دنباله کار را به ایشان سپرد. پژوهش‌ها و تلاش‌های پیگیرانه افشین وفایی و شاهین دژی در درازنای هفت سال که از آغاز کار گذشته، به چاپ آراسته این کتاب انجامیده است. این دو تن مقدمه‌ای درازدامن که نزدیک نیمی از برگ‌های کتاب را در بر گرفته (مقدمه در صفحه ۹۳ به پایان می‌رسد و متن سفینه از ص ۹۷ تا ۲۳۰ را ویژه خود داشته) برای شناساندن نسخه، سفینه و شاعران آن نوشته‌اند که نمونه پژوهشی دانشورانه است.

دست‌نویسی این سفینه که به شماره ۳۲۸۳ در کتابخانه دانشگاه بولونیا در ایتالیا نگهداری می‌شود، به دلیل لغزش‌های بسیار راه‌یافته در آن نمی‌تواند نسخه اصل باشد و به گمان در نیمه نخست سده هشتم و سه چهار دهه پس از گردآوری سفینه اصلی نوشته شده است. نسخه افتادگی‌های بسیاری دارد و در چهل و پنج برگ بازمانده از آن، ۲۵ شعر (۲۱ قصیده، دو مسمط، یک ترکیب بند و یک قطعه)

ایرج افشار، فرزانه فروتن ایران مدار ما که نامش جاوید باد، از کامکارترین بختیاران روزگاران بوده است. او این بخت را داشت که تک‌تک ثانیه‌های عمر پربار خود را با عشق به سرآرد. عشقی که هم به او نیرو می‌بخشید و از بن جان خرسندش می‌ساخت و هم برای فرهنگ و ادب سرزمینی بزرگ چون ایران زمین بهره‌های بسیار به ارمغان می‌آورد. عشقی که برای او در ایران و فرهنگ ایرانی فروشده می‌شد، اما در گستره شگرف خود جای‌جای مرزهای فرهنگی و جغرافیایی را درمی‌نوردید و در زمینه‌هایی گوناگون چون روزنامه‌نگاری و مجله‌داری، کتاب‌شناسی، فهرست‌نگاری، نسخه‌شناسی و تصحیح متون، علم رجال، طبیعت‌گردی و سفرنامه‌نگاری و... نمود می‌یافت.

افشار همان‌گونه که در پژوهش‌های ایران‌شناسی خود را در چهارچوبی تنگ بندی نمی‌خواست، در پیوندها و دوستی‌ها نیز چنین بود. آن بزرگ‌مرد بی‌همتا که هم در خانواده‌ای فرهیخته و نامدار زاده شد، و هم خود خانواده‌ای فرهنگی و باعتبار پدید آورد، چه در زندگی شخصی و چه در زندگی اجتماعی با برترین‌های روزگار خود از سید حسن تقی‌زاده و منوچهر ستوده و محمد تقی دانش‌پژوه و محمدرضا شفیعی‌کدکنی گرفته تا جوانان برومندی چون محمد افشین وفایی، شهریار شاهین دژی، میلاد عظیمی و پژمان فیروزبخش که در سایه مهر و دانش او بالیدند و امروز دانشمندان و سرمایه‌های این سرزمین به‌شمار می‌روند، همدل و همراه بود. اگر این فروتنی ستودنی و همراهی با جوانان شایسته نبود، شاید آن دسته از کارهایی که دست مرگ بخت انجام آنها را از وی ربود، هرگز به سرانجامی درخور

۱. گردآورندگان با آوردن دو بیت از دکتر جلال خالقی مطلق در آغاز کتاب، سفینه بولونیا را به دکتر محمدرضا شفیعی‌کدکنی پیشکش کرده‌اند.

ایدگزر (از اتابکان آذربایجان و ستودگان خاقانی) بوده است. تنها منبع اشعار این شاعر که بی‌گمان تا سال‌های پایانی سده هفتم نامی داشته، سفینه بولونیا است. بر پایه پژوهش افشین وفایی و شاهین دژی، جامه‌ای از قطبی با این آغازینه:

ای سلسله مشک فکنده به قمر بر
وی قفل زمرد زده بر درج دُر بر^۲

که در ستایش عثمان مختاری سروده شده، به خطا در دیوان او^۳ آمده است.

۴. شمس‌الدین اقطع بیلقانی که چهار بیت از میانه قصیده او در بخش‌های کنونی سفینه به جای مانده، از سخن سرایان گمنام سده ششم است که پیشه قضا داشته و دیوانی از وی در دست نیست. در نزهة المجالس سه رباعی به نام او آمده است. از شعری که مجیرالدین بیلقانی در هجو وی گفته می‌توان دانست که اقطع (بریده دست) خوانده شدنش برای آن است که دست راست نداشته است.

۵. شمس سجاسی شاعر و منشی نیمه دوم سده ششم و نیمه نخست سده هفتم است که یک قصیده چهل بیتی از وی در سفینه آمده است. از اشعار وی که به گفته اوحدی بلیانی در عرفات العاشقین بسیار بوده، جز اندکی به دست ما نرسیده، اما منشآت شمس سجاسی، در بردارنده هجده نامه و دست‌نویسی از حکمة الانشراق سهروردی به خط او بر جای مانده است. شمس همچنین گردآورنده دیوان ظهیر فاریابی بوده است. نگارش کتابی در اخلاق با نام فرائد السلوک فی فضائل الملوک (که تنها در یک دست‌نویس با نام نویسنده، اسحاق بن ابراهیم السجاسی ثبت شده) را نیز به وی بازخوانده‌اند. افشین وفایی و شاهین دژی بر پایه آنکه دو بیت از قصیده وی در سفینه بولونیا در آن کتاب نیز آمده و چند دلیل دیگر این انتساب را پذیرفتنی می‌دانند، اما برآنند که اگر چنین باشد باید بپذیریم که نام وی اسحاق است و محمد که در عنوان یکی از نامه‌های شمس سجاسی آمده نادرست بوده است.

۶. شهاب‌الدین اطلسی از شاعران آذربایجان یا ازان و شروان در سده ششم است که مسمطی چهل‌ودو بیتی از وی در این سفینه آمده و گویا او همان «اطلسی» است که در نزهة المجالس یک رباعی به نام وی آمده است.

۷. فخرالدین عمر رازی نامدار به سیفی، از سخنوران سده ششم است که سروده‌هایش با اشعار امام فخر رازی در آمیخته و گمان گردآورندگان این است که او می‌تواند همان سیفی یادشده در نزهة المجالس باشد که محمد امین ریاحی او را سیفی نیشابوری دانسته است. مسمطی از

در ۱۱۸۳ بیت، از هشت شاعر سده ششم و آغاز سده هفتم آمده که یا آذربایجانی‌اند و یا دست‌کم زمانی در آذربایجان زیسته‌اند و از این رو به گمان این سفینه نیز در آنجا گردآوری شده است.

برخی از این شاعران که در روزگار خود بلندآوازه بوده‌اند، گویی یکسره در تاریخ ادبیات پارسی فراموش شده‌اند و هیچ نام و نشانی از آنان (جز در همین سفینه) در دست نیست و از برخی نیز تنها نامی به جای مانده است. اهمیت سفینه بولونیا در شناساندن این شاعران و به دست دادن نمونه‌هایی نایاب از شعرشان است. درباره فلکی و کمال اسماعیل که دیوانشان در دسترس است نیز این سفینه آبشخوری برای ویرایش بخشی از دیوان به شمار می‌رود.

از آنجا که نسخه‌ای دیگر از سفینه در دسترس نیست و تک نسخه موجود هم بسیار پرغلط است و بخش چشمگیری از سروده‌های آمده در سفینه نیز نویافته‌اند، کار گردآورندگان دشوار بوده است. سبک سخنوری برخی از این شاعران، که آنها را نیز باید از سخن سرایان مکتب آذربایجانی بدانیم، با شیوه دیگر شاعران آذربایجانی تفاوت‌هایی دارد. در برخی نمونه‌ها می‌توان گفت بیت‌ها سست هستند، اما چنین می‌نماید که بنیاد زیبایی‌شناسی اینان اندکی دیگرگونه بوده است. تا یافته شدن سروده‌هایی بیشتر از شاعران این روزگار نمی‌توان سخنی استوار در سبک‌شناسی شعر آنان گفت. در بیشتر صفحات کتاب، یک یا چند نمونه اصلاح لغزش‌های کاتب و در برخی، تصحیح‌هایی قیاسی دیده می‌شود که درنگی بر آنها کوشش و تیزبینی و سخن‌شناسی گردآورندگان را آشکار می‌سازد. با این همه گره شماری از بیت‌ها همچنان ناگشوده مانده است.

در این جا از شاعران سفینه، به سامانی که شعرشان در سفینه آمده، یاد می‌کنیم:

۱. فلکی شروانی که دو قصیده او در سفینه آمده، هم روزگار خاقانی شروانی است و مانند او منوچهر بن فریدون شروانشاه (که خاقانی او را خاقان اکبر نامیده) ستوده است.

۲. عمادی غزنوی که پنج بیت نخست قصیده‌ای از وی در سفینه آمده و دنباله آن از نسخه افتاده است، در روزگار خود، سده ششم و دست‌کم یک سده پس از آن آوازه‌ای داشته است؛ چنان‌که در کیله و دمنه نصرالله منشی، تاریخ جهانگشای جوینی، المعجم شمس قیس و... بیت‌هایی از او آمده و شاعرانی چون انوری، ادیب صابر ترمذی، کمال اسماعیل و اثیرالدین اخسیکتی در شعر خود از وی یاد کرده‌اند. او عمادالدوله فرامرز شاه مازندران و طغرل دوم سلجوقی را ستوده است. گفتنی است که کنیه وی، ابومحمد، تنها در سفینه بولونیا آمده است.

۳. کمال‌الدین قطبی مروی متخلص به قطبی و نیز کمال که پنج قصیده وی در جنگ گنجیده، از ستاینندگان قزل‌ارسلان عثمان بن

۲. سفینه بولونیا، ص ۱۱۹.

۳. دیوان عثمان مختاری؛ به اهتمام جلال‌الدین همایی؛ تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲، ص ۲۱۱.

در پایان شایسته است انتشارات سخن را برای پشتیبانی از گنجینه سفینه‌های کهن پارسی و چاپ مجموعه‌ای از این سفینه‌ها بستاایم. بررسی جنگ‌های ادبی یکی از زمینه‌های گسترده پژوهشی ادب پارسی است که در شاخه‌هایی چون نقد ادبی، سبک‌شناسی، انواع ادبی و تاریخ ادبیات یا در تصحیح دیوان‌ها و نیز شناخت گفتمان‌های چیره‌ادبی و فرهنگی در زمان‌ها و مکان‌های گوناگون سودمند تواند بود، اما تا کنون چنان‌که باید به آن پرداخته نشده است. گاه تنها آبخور ما برای شناخت شماری از شاعران یا شعرشان همین جنگ‌ها هستند که سفینه بولونیا نیز از این دست است. امیدواریم در آینده به همین شیوه دانشورانه بیشتر به سفینه‌شناسی و سفینه‌پژوهی پرداخته شود.

وی در سفینه آمده که هر لخت آن در شکل کنونی چاپ شده در کتاب دربردارنده دو مصرع است. از این رو آن را بروزن «مستفعلن مستفعلن» می‌دانیم که هر بند آن دارای هشت مصرع و رشته آن مصرعی با هجای قافیۀ «آب» است و روی هم رفته هفتادوشش بیت و یک مصرع دارد.

۸. کمال‌الدین اسماعیل اصفهانی فرزند جمال‌الدین عبدالرزاق از سخن‌سرایان بلندآوازه پارسی‌گوی است. شصت و دو درصد ابیاتی که در بخش برجای مانده از سفینه بولونیا به دست ما رسیده، سروده کمال است (۷۴۲ بیت از اوست و ۴۴۱ بیت از هفت شاعر دیگر). در این سفینه یک ترکیب بند صدویازده بیتی، یک قطعه بیست و سه بیتی و یازده قصیده از او آمده است.

تازه‌های نگارش و نشر

مرتضی غلامی

معرفی اجمالی

اندیشه ماندگار: مجموعه مقالات درباره اندیشه و آثار علامه محمد مهدی آصفی؛ گروهی از مولفان؛ ج ۱، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۳.

به دلیل تحصیل در دانشگاه، با روش‌های گوناگون و جدید تدریس و تحقیق به خوبی آشناست و نیز برای نشر اندیشه‌های خود، اهمیت بی‌مانند رسانه‌ها را نیک می‌شناسد.

برای قدردانی از زحمات علمی و عملی این عالم مجاهد و نستوه، کنگره‌ای با عنوان «کنگره اسوه زهد، جهاد و اجتهاد» با موضوع بررسی شخصیت، اندیشه و آثار علامه محمد مهدی آصفی توسط دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم برگزار شد. دبیرخانه این کنگره در این مدت اقدام به جمع‌آوری و تصحیح کتاب‌های ایشان نمود که بالغ بر سی جلد از کتاب‌ها و مقالات ایشان تصحیح و به چاپ رسید. از مهم‌ترین این کتاب‌ها می‌توان از فی رحاب القرآن و فی رحاب عاشوراء نام برد. همچنین برای این کنگره از محققین و اندیشمندان حوزوی درخواست شد تا مقالات خود را درباره اندیشه و آثار علامه آصفی ارائه کنند که سی مقاله از مجموع مقالات ارائه شده در کتاب اندیشه ماندگار به چاپ رسید. در این گفتار معرفی مختصری از این مجموعه و چکیده چند مقاله آورده می‌شود.

اندیشه ماندگار

محمد مهدی آصفی بروجردی نجفی از روحانیون و مردانی است که همه عمر خویش را بر سر دین و خدمت به دینداران گذاشتند. مردانی که در راه خدا سراز پا نشناختند و آنچه در توان و توفیق داشتند، به کار گرفتند تا امت اسلام روزهای بهتری را تجربه کند و لحظه‌های شادتر و معنوی تری داشته باشند. او یکی از بهترین سرمشق‌ها و الگوها برای روحانیون، مبلغان و نسل مسلمان معاصر است. تربیت خانوادگی و بیش از شصت سال جد و جهد علمی و عمری مجاهدت و تزکیه، از او شخصیتی جامع، مؤثر و صاحب سبک و روش ساخته است. تبلیغ دین در دهکده جهانی کسانی چون او را می‌طلبد که جهان را بشناسند و درد انسان معاصر را بدانند و از هیچ جان‌فشانی و کوشش دریغ نکنند.

ارتقای سطح اجتهاد در فروع مبتلا به، کوشش برای اصلاح و بهبود روش‌های علمی و اجتهادی در حوزه‌های علمیه قم و نجف، مجاهدت در حمایت بی‌دریغ از هدایت جنبش اسلامی مردم عراق، همراه با نهضت انقلاب اسلامی ایران و معرفی آن به عرب‌زبانان در کشورهای اسلامی، برخورداری از اندیشه جهانی و همت بلند و نیز نفسی رزیکه و مطمئن شماری از امتیازها و ویژگی‌های آیت‌الله آصفی است.

آیت‌الله آصفی در فقه، اصول، تفسیر، فلسفه و تاریخ اسلام تخصص و آگاهی‌های فراوان دارد. بیش از ده سال خارج فقه و اصول را تدریس کرده و بخشی از اجتهادات خویش را در قالب تألیف ارائه کرده است.

دربردارنده ده مقاله است و در آنها اندیشه‌های اخلاقی و عرفانی آیت‌الله آصفی بررسی و تبیین شده است.

بررسی «زهد» در جایگاه یکی از مفاهیم اخلاقی از دیدگاه آیت‌الله آصفی، نشانگر توجه عمیق ایشان به اخلاق نقلی و استفاده از آیات و روایات و تبیین عمیق آنهاست. از ویژگی‌های تحلیل ایشان بیان مفاهیم اخلاقی همراه با نظام و هندسه تحلیلی آن است. بررسی موردی کتاب الهوی فی حدیث اهل بیت و تمرکز بر مسئله زهد در جایگاه یکی از مفاهیم مهم اخلاقی، می‌تواند گویای این مطلب باشد. در این فصل در مقاله‌ای با عنوان «تبیین نظام‌مند زهد در بستر اخلاق نقلی از دیدگاه آیت‌الله آصفی» به تبیین این مسئله پرداخته شده است.

فصل پایانی کتاب دربردارنده شش مقاله است که به بررسی اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی آیت‌الله آصفی اختصاص دارد. یکی از مقالات این فصل «اعتراض مدنی از دیدگاه آیت‌الله آصفی» است. در این مقاله گفته شده است: آیت‌الله آصفی در نوشتار مختصری به ابعاد اعتراض مدنی یا نافرمانی مدنی می‌پردازد و از منظر فقهی از آن دفاع می‌کند. در این مقاله پس از به دست دادن چشم‌اندازی تاریخی به این مسئله، دیدگاه ایشان بیان شده و ابعاد آن برجسته می‌شود. نگارنده در این مقاله می‌کوشد با بیان سرشت دولت‌های عربی و بیان آموزه‌های دینی، نگاه علامه آصفی را در بحث اعتراض مدنی بازگوید و ابعاد آن را بررسی نماید.

مجموعه مقالات این کتاب در شش فصل و بدین ترتیب سامان یافته است:

فصل اول: اندیشه‌های قرآنی.

فصل دوم: اندیشه‌های فقهی و اصولی.

فصل سوم: تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری.

فصل چهارم: معرفت‌شناسی و اندیشه‌های کلامی.

فصل پنجم: اندیشه‌های اخلاقی و عرفانی.

فصل ششم: اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی.

آیت‌الله آصفی توجه بسیاری به معارف قرآنی دارد که مجموعه‌ای در حجاب القرآن شمه‌ای از اهتمام او به قرآن است. در فصل اول مقاله‌ای با عنوان «نظام منهجی استنباط قرآن» آمده است که نویسنده پس از بیان سه نظریه افراط، تفریط و میانه درباره نیاز قرآن کریم به تفسیر، دیدگاه‌های آیت‌الله آصفی درباره هر یک از مناهج تفسیری را بررسی کرده است. همچنین در این مقاله ثابت شده که ایشان افزون بر اعتقاد به مناهج گوناگون تفسیری، به‌کارگیری آنها را در فرایند علمی معتبر می‌داند. در پایان مقاله نیز نمونه‌ای تفسیری از مجموعه فعالیت‌های تفسیری ایشان که در آن برای استخراج نظریه خود، از همه مناهج تفسیری به طور نظام‌مند استفاده کرده، ارائه شده است.

در فصل دوم مقاله‌ای با عنوان «تفاوت اصولی‌ها با اخباری‌ها با تأکید بر قرائت آیت‌الله آصفی» ارائه شده است. در این مقاله نویسنده با توجه به مقدمه‌ای که آیت‌الله آصفی با عنوان «دور الوحید البهیمانی فی تجدید علم الاصول» بر کتاب الفوائد الحائریه نوشته‌اند و در این کتاب به طور گذرا مهم‌ترین تفاوت‌ها میان این دو رویکرد استنباطی را بیان کرده است، به توضیح و تبیین این تفاوت‌ها به طور مستند پرداخته است و اگر در موردی به توضیح بیشتری اصلاح جزئی یا تکمیلی نیاز بود بدان افزوده است. از جمله تفاوت‌های میان اخباری‌ها و اصولی‌ها که در این مقاله بدان پرداخته شده عبارت است از: حجیت یا عدم حجیت ظواهر قرآن و سنت بدون تفسیر اهل بیت، حجیت یا عدم حجیت عقل در فقه و اصول و ...

یکی دیگر از مقالات این مجموعه که در فصل سوم آمده است، مقاله «روش تاریخ‌نگاری آیت‌الله آصفی» در کتاب فی رحاب عاشوراء است. کوشش این مقاله بر این بوده تا کتاب فی رحاب عاشوراء بررسی شده و به صورت روش‌مند درباره محتوا، منابع و اسناد آن بحث و بررسی و احیاناً نقاط قوت و ضعف آن مشخص شود. این تحقیق کمک می‌کند تا به سبک تاریخ‌نگاری و رویکرد آیت‌الله آصفی به تاریخ پی برده و آسیب‌ها و نقاط قوت کار ایشان را دریابیم.

فصل پنجم بیشترین مقالات مجموعه را به خود اختصاص داده که